

Ruždija Adžović

IZDAVAČ**buybook**

Radićeva 4, Sarajevo
Tel: + 387 33 550-495
Fax: + 387 33 550-496
redakcija@buybook.ba
www.buybook.ba

buybook

Turinina 7, Zagreb
Tel: + 385 98 232-813
info@buybook.hr
www.buybook.hr

ZA IZDAVAČA

Damir Uzunović
Goran Samardžić
Lada Jurković

Tunjo, Ruždija Adžović
Copyright © Ruždija Adžović, 2021.
Copyright © za bh. i hr. izdanje Buybook, 2021.

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja izdavača.

UREDNIK

Damir Uzunović

TEHNIČKA UREDNICA

Lana Krstić

LEKTURA

Elvir Kopic

KOREKTURA

Buybook

LAYOUT

Boriša Gavrilović

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI

Fuad Fočo

DIZAJN NASLOVNICE

Boris Stapić

PORTRET MUHAMEDA FILIPOVIĆA

akademski slikar Aldemar Ibrahimović

ŠTAMPA

Dobra knjiga, Sarajevo

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj knjizi ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača.

Ruždija Adžović

TUNJO

Razgovori s Muhamedom Filipovićem

Sarajevo / Zagreb, 2021.

Uvod

Akademik Muhamed Filipović, najautentičniji je bosanskohercegovački intelektualac; historičar i filozof čija je misao već odavno dio svjetske filozofske scene.

Rodio se 3. augusta 1929. godine u Banjoj Luci, iza sebe je ostavio nevjerovatan stvaralački opus i brojna kapitalna djela. Između ostalog, napisao je četiri toma *Historija duhovnog života na tlu Bosne i Hercegovine* te brojne naučne radove o Bosni i Hercegovini; autor je jedine monografije o našim značajnim ljudima. U bivšoj Jugoslaviji jedini je napisao filozofiju jezika u dva toma – *Filozofija jezika I* i *Filozofija jezika II*. Njegov veliki rad “Filozofski problemi savremenih logičkih teorija” obnovio je kod nas savremenu logičku problematiku.

U stvaralačkom opusu Muhameda Filipovića ogroman je broj filozofskih radova, literarnih prikaza, kritika... Napisao je u svijetu najbolju analizu staljinizma. Filipovićeve knjige *Lenjin: monografija njegove misli*, knjiga o porijeklu lenjinizma, proglašena je za najznačajnije djelo takozvane “kremlogologije” – dokazao je da je Staljin u potpunosti falsificirao Lenjina, da ono što on pripisuje Lenjinu, kod Lenjina uopće ne postoji; knjiga je prevedena na brojne jezike: danski, švedski, francuski, bugarski, slovački, italijanski i kineski.

Malo je koja ličnost obilježila intelektualni i javni život ove zemlje u posljednjih šezdesetak godina kao što je to bio slučaj sa Muhamedom Filipovićem.

Takvu sudbinu najznačajnijeg bosanskog filozofa i historičara, čovjeka koji je pokrenuo najznačajnije procese u Bosni i Hercegovini, davno

je “prorekao” profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Vladimir Filipović. Tada mlađahni student Muhamed Filipović od njega je zatražio da polaže diplomski, profesor Vladimir Filipović ga je ubjeđivao da ne žuri, da ostane još godinu u Zagrebu gdje su njegove radove već počeli objavljivati ugledni časopisi, novine. Mladi Muhamed Filipović se nećkao, želio je da se vrati u Banju Luku, ponajviše zbog svoje majke. Nakon nekoliko takvih dijaloga između studenta i profesora, Vladimir Filipović se u potpunosti “otvorio”: “Slušajte, Filipoviću, sve sam okolišao i nisam htio reći ovo: vi ste takav čovjek da svojim izgledom, stavom, ponašanjem, svojim govorom i znanjem kupujete sebi neprijatelje.”

Ove riječi profesora Vladimira Filipovića su, čini se, odgovor na sve ono što se izdešavalo tokom dugovječnog života njegovog studenta i prezimenjaka Muhameda Filipovića i te riječi ga prate i pratit će ga do kraja života.

U vrijeme komunizma, akademik Filipović je bio žrtva autora naručenih tekstova koji su preko njegove grbače htjeli prečicom do ugleda i privilegija u društvu. Jedan od takvih bio je Predrag Matvejević koji je u jednom beogradskom literarnom listu objavio esej, tobožnju “analizu” Filipovićevog teksta o bošnjačkom duhu. U toj Matvejevićevoj “analizi” se pomenuti Filipovićev tekst uopće ne analizira, ne spominje, nego se govori o Muhamedu Filipoviću kao ličnosti koja svojim ponašanjem, idejama, govorom, čak i izgledom sugerira čovjeka koji mrzi Srbe.

Sličan pokušaj imao je i profesor Esad Ćimić, koji je iz ugodne beogradske univerzitetske fotelje nastojao diskreditirati Muhameda Filipovića. Kasnije su se u tu avanturu, po narudžbi, upustili i Igor Primorac i Žarko Puhovski, u Zagrebu danas vrlo poznati borac za ljudska prava. Primorac je pisao o Filipoviću da je čovjek “koji od seoskih hodža pravi filozofe”, optužujući ga za muslimanski nacionalizam, a sve zbog Filipovićevog teksta o Hasanu Kjafigi Pruščaku. Na to su ga, kako je profesoru Filipoviću kasnije priznao sam Primorac, nagovorili akademik Ljubo Tadić, otac kasnijeg predsjednika Republike Srbije Borisa Tadića, i Dobrica Ćosić – “srpski otac nacije”.

I Primorac i Puhovski, kasnije su se izvinjavali profesoru Filipoviću. Primorac je emigrirao u Izrael, otamo je poslao pismo Muhamedu Filipoviću gdje mu se izvinjava, uz priznanje da je tekst protiv njega

bio uvjetovan napredovanjem u službi. Žarko Puhovski se u Zagrebu, za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini, izvinio profesoru Filipoviću i otkrio da mu je rečeno da će tekstom protiv njega biti unaprijeđen u docenta. Sličan programski tekst protiv Muhameda Filipovića imao je svojevremeno i nekadašnji profesor historije novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu Muhamed Nuhić. O tome sve govori sam naslov tog teksta – “Zao bosanski duh Muhameda Filipovića”.

Akademik Filipović posebno je bio trn u oku srpskih i hrvatskih nacionalističkih krugova koji su u njemu, njegovoj otvorenosti, beskompromisnoj borbi za istinu i njegovoj hrabrosti vidjeli najveću opasnost za oživotvorenje njihove ideologije i tada skrivenih nečasnih namjera prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Filipović je stalno bio na njihovoj meti. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća vodio je, na više frontova, brojne intelektualne bitke na rovitoj akademskoj, političkoj i kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. Ti krugovi su uspjeli izdejsstvovati da se sa profesorom Filipovićem obračuna i Savez komunista, iz kojeg je čak nekoliko puta bio isključen, što je, također, bilo neuobičajeno.

Zanimljivo je da su mnogi koji se danas smatraju perjanicom bošnjaštva i borbe za prava i položaj Bošnjaka tada bili minorni i nepoznati. Oni koji su tada šutjeli, danas morališu i drže predavanja Muhamedu Filipoviću kojem je zbog njegovih otvorenih i beskompromisnih stavova suprotstavljenih srpskom i hrvatskom nacionalizmu bila ugrožena egzistencija porodice.

Ti “pregrijani muslimani”, kako ih je nazvao Muhamed Filipović, napadali su ga zbog imena njegovog sina Nenada. Jedan “dežurni Bošnjak” Nenada je nazvao “vlaščetom”, a Muhamedovu suprugu Nadiju, zbog njenog nadimka Nada, “vlahindurom”, misleći da je “pogrešne vjere”.

No, onako drčan kakav je bio, imao je profesor Filipović uvijek adekvatan odgovor. Zanimljivo je njegovo reagiranje nakon što se jedna sarajevska novinarka, u svom punom nacionalnom “zanosu”, dotakla imena Filipovićevog sina Nenada. Profesor Filipović joj je, na njemu svojstven način, odgovorio:

“Ja sam sinu dao ljudsko ime. Ne postoje srpska, ili hrvatska, ili tungska, ili pakistanska imena, nego samo ljudska imena. Postoje ljudska imena i to imena naroda koji su ih stvorili. Ona imena za koja vi mislite da

su muslimanska su samo narodna arapska, turska i iranska imena. Čovjek daje imenu značenje, a ne obratno. Svojim djelima čovjek posvećuje ili posramljuje svoje ime koje mu je dato i koje nije on odabrao. To što ste zaključili na kraju svog pitanja je slika vašeg primitivnog karaktera i gluposti, ali i neznanja. Pa da išta znate, Fato braniteljko, mogli biste znati da sam ja najviše i najdulje bio nepodoban komunizmu i da sam bio najviše i najduže proganjani muslimanski intelektualac u cijeloj bivšoj državi. Bio sam četiri puta isključen iz stranke, dva puta ostao s djecom i ženom bez posla, bio diskriminiran više od svih drugih muslimanskih intelektualaca.”

Onima kojima je bošnjaštvo profesija, od koje dobro žive i ubiru sve privilegije, profesor Filipović, bez imalo ustezanja, odgovara: “Lično sam svjedok velikog otpora svih intelektualaca, vjerskih lidera i samog Alije Izetbegovića da se prihvati ime Bošnjak. Zbog toga je i za mene bilo iznenađenje kad su najednom pristali da se izmijeni ime Musliman u Bošnjak. Pokazalo se da je ta nagla izmjena stava uslijedila iz spoznaje da ne mogu osnovati muslimansku državu jer to svijet neće odobriti, ali da bi svijet, pogotovo Srbi i Hrvati, kojima je osnivanje takve nakaradne državnice odgovaralo, mogao odobriti stvaranje bošnjačke državnice. Tako su sazvali Sabor Bošnjaka.”

Imao je profesor Filipović odgovor i nacionalistima: “Nemam više volje za to da našim ahmacima i zevzecima o tome govorim, nakon sedamdeset sedam godina rada najvišeg ranga u nauci i najdosljednijeg političkog i moralnog stava u našoj novijoj historiji. Ono što ja mislim i što sam mislio izloženo je u trideset šest mojih knjiga i u preko dvije hiljade članaka, traktata, eseja i drugih radova, koje sam objavio... Konačno, iskreno vjerujem da će se naši ljudi osloboditi užasa moralnog, političkog i ideološkog terora nosilaca nacionalizma, koji su na tome veoma dobro zaradili. Navedite mi ime nekog od vodećih nacionalističkih političara da nije postao bogat čovjek u vremenu kad su narodi siromašili i propadali.”

Filipović je još 1967. godine napisao programski tekst “Bosanski duh u književnosti – šta je to?”

“Ja sam, a ne neko drugi, 1979. godine podnio referat na međunarodnom simpozijumu u Cavtatu, u kojem sam rekao i dokazao da je komunizam prošlost i da će se raspasti, te da muslimani treba da traže drugi, a ne komunistički put u budućnost. Ali, ko će slijepom govoriti

o bojama i gluhom o tonovima”, kazao je u jednom svom reagiranju profesor Filipović.

Profesor Muhamed Filipović bio je na udaru mnogih bošnjačkih političara zbog tvrdnje da među bošnjačkim političarima nema ozbiljna čovjeka: “Tu funkcioniraju ljudi koji su, u širem smislu gledano, jedva pismeni.”

Filipović je bio žestok i protiv onih koji danas negiraju bosanski jezik:

“Svi mi govorimo bosanski, jer pod tim imenom ne podrazumijevamo jedan nacionalni jezik, nego jezičku tvorevinu koju je život stvorio, koju dijele svi ljudi u Bosni u međusobnoj komunikaciji. Sada neki ratuju protiv toga. Neka, oni sada uče neki svoj jezik i govore tako da ih ni rođena mati ne razumije. Oni ‘zrakomlate’ i ‘nazočuju’, oni su ‘učinkoviti’ itd., dok drugi sve prevode na ekavicu. To je smiješno, kad ne bi bilo žalosno za ljudsku zajednicu u kojoj su ljudi upućeni prije svega na međusobnu jezičku komunikaciju. Ljudi ovdje žive ljudske živote u međusobnoj neposrednoj vezi, a ne žive nekakve separatne hrvatske, srpske ili bošnjačke živote, da bi im trebali takvi podijeljeni jezici.”

Osim svojim stavovima, brutalnom iskrenošću, drčnošću, erudicijom i neiscrpnim znanjem, profesor Muhamed Filipović je, gle čuda, svoje protivnike živcirao i svojim šešinom. Jasmin Duraković u svom feljtonu “Politika u doba rata i mira (1988–2018)”, objavljenom na portalu Depo.ba, piše:

“Isti dan su ga¹ neki vjerski fanatici i primitivci gađali kamenom dok se spuštao između stijena kroz koje je nekad davno Ajvaz-dedo postavio drvene ćuskije i doveo u Prusac vodu. Bio je to početak sukoba i rađanja animoziteta između profesora Filipovića i tek rađajuće SDA, dok je glavni razlog zašto su ti primitivci gađali uglednog akademika bio njegov šešir na glavi.”

O neprijatnostima koje je doživljavao zbog svog čuvenog šešira često je govorio i sam profesor Filipović. Tako je jednom, kada je na nekom skupu izašao za govornicu, grupa ispred podija počela vikati: “Skidaj šešir, vlašino!”

Profesor Filipović je ostao miran. Kad su se i oni umirili, Filipović im se obratio:

¹ Muhameda Filipovića

“Mogu vam reći da mi možete skinuti glavu, ali šešir nikada, sram vas bilo, primitivci i nasilnici.”

Tada je jedan od vođa te grupe povikao:

“Šešir je vlaška kapa i ti si Vlah!”

Profesor Filipović mu je odgovorio:

“Nije istina. Vlaška kapa je šubara, a šešir je kapa Tibetanaca, južno-američkih Indijanaca i ljudi iz cijelog svijeta, dok je kapa koju vi nosite, beretka, baskijska kapa, a poznato je da su Baski u tim kapama vršili genocid nad muslimanima u Španiji. Vi nemate pojma ni o čemu i izvršavate naloge vaših nalogodavaca, ali i sramotite nas, muslimane.”

Nakon toga je jedan drugi od vođa uzviknuo:

“Šešir nose Jehudije!”

I na to je profesor Filipović spremno reagirao:

“Tačno, to nose pripadnici jedne sekte jevrejske – Hasidi, ali oni nose i pantalone, a kako vidim i vi ih nosite, pa zbog čega, kad ste tako dosljedni u mržnji na sve što drugi nose, i vi ne skinete pantalone i ne nosite galabije kao Arapi.”

Nakon toga su svi zašutjeli i profesor Filipović je mogao održati svoj govor.

Zanimljivo je da Filipović nikada nije želio polemisati sa savremenici-
ma (Vešović, Haverić, Sokolija), koji su ga napadali u javnosti i da je prvi put o njima govorio tokom naših višemjesečnih razgovora, dok je nastajala ova knjiga. O tome je akademik Filipović, između ostalog, kazao:

“Ja sam jako mekan, trpeljiv i nikad nikoga od mene glava nije zaboljela. Krajnje neugodnim i krajnje opasnim ljudima, propalicama, ja sam uvijek rekao istinu: ‘Vi ste niko i ništa, ali ne bojte se od mene. Za sve neugodnosti koje ste mi činili, ja sam vas prepustio sudiji za kojeg vjerujem da postoji i da će postojati. To je usud, to ne mora biti ni Bog, nego život koji svima nama presuđuje. Vaša prava su kod mene mnogo sigurnija nego kod vas, što ja nikad neću protiv vas ništa napraviti, a vi hoćete protiv sebe.’ E, to je moj način mišljenja i poruka svima njima. I tako sam se ponašao prema svakome, jer kud bih ja stigao, dragi moj Ruždija, da sam ganjao te ljude koji su mi pravili svinjarije.”

Profesor Muhamed Filipović nije krio razočaranost neznanjem i nesposobnošću bošnjačkih političara koji, prema njegovim riječima,

nemaju političku kulturu i ne poznaju historiju sopstvenog naroda, što druga strana vješto koristi za ostvarenje svojih sve manje skrivenih ciljeva. O tome profesor Filipović kaže: “Ovi naši pojma nemaju, oni uopće ne poznaju svijet u kojem žive, ne poznaju ni svoj narod, niti okolne narode. Oni žive u nekim fazama, u jednom prostoru iluzije. Neki drugi, opet, reagiraju isključivo sa stanovišta nekog primitivnog osjećanja opasnosti. Osjećaju neku opasnost, pa onda reagiraju *ad hoc*, ali ne razumijevaju stanje, ne razumijevaju sile i forme djelovanja koje nas neprestano dovode u inferiornu situaciju. Oni uvijek igraju s crnim figurama. Sva naša neznanja će nam se srušiti za vrat. Morat ćemo platiti sve te gluposti, sva ta neznanja, sve te omaške, sve te naše promašaje – sve ćemo mi to platiti, kao što smo platili Alijine greške kad je napravio sporazum sa Srbima i Hrvatima i dao im u ruke instrumente državne politike da mogu koristiti institucije bosanske države protiv države Bosne i Hercegovine.

Oni ne razumiju da je država Hrvatska stvorena kao država čiji je zadatak da bude prepreka širenju islama i pravoslavlja prema Zapadu. To znači da je Hrvatska postavljena tako da se prema prostorima gdje nisu uspostavljeni katoličanstvo i zapadni sistem odnosi kao prema misijskoj teritoriji, to znači teritoriji na kojoj nema legitimnih sistema. Misije su načini kako neke određene organizacije države, crkve, i tako dalje, djeluju na prostorima za koje smatraju da nisu izgrađeni ni u državnom, ni u kulturnom, ni u duhovnom smislu. Tako su, recimo, misije po Indiji, po Africi, po cijelom svijetu utirale tlo vladavini kolonijalnih naroda na tim teritorijama.

Tako je i ovdje, u Bosni i Hercegovini. Hrvati ovo shvataju misijskom teritorijom, oni šire katoličanstvo pa su, na primjer, ‘krstili’ cijelu teritoriju Hercegovine koju su zaposjeli. Oni su izgradili ogromne krstove, označavajući cijele teritorije kao kršćanske, što je apsolutno inkompatibilno sa statusom tih teritorija. To su zajedničke teritorije i ne mogu ja praviti svoje simbole, a rušiti druge na jednoj teritoriji koja nam je zajednička. S druge strane, Srbi u njihovoj historiji nisu nikada smatrali da imaju zadatak misije, nego istrebljivanja. Hrvati nas žele katolicizirati, a Srbi nas žele istrijebiti. Ali, u oba slučaja, efekat je isti.”

Filipović smatra da je Bosna i Hercegovina prevarena Dejtonskim mirovnim sporazumom: “Oni su nas prevarili sa Dejtonskim

sporazumom. Mi nismo smjeli to potpisati. To je gospođa Margaret Thatcher, u mom prisustvu, rekla Aliji Izetbegoviću: ‘Gospodine predsjedniče, ja sam došla da vas upozorim. Molim vas, nipošto nemojte potpisati ovaj sporazum koji vam se nudi. Prevarit će vas.’”

Profesora Muhameda Filipovića upoznao sam 2000. godine u prostorijama Trgovačko-informativne misije Crne Gore u Sarajevu – preteča Ambasade Crne Gore u Bosni i Hercegovini – koju je predvodio crnogorski književnik, intelektualac i univerzitetski profesor Novak Kilibarda. Imao sam tu čast i privilegiju da prisustvujem nevjerovatnim intelektualnim seansama i druženjima kojima su, osim profesora Filipovića i Kilibarde, najčešće učestvovali i profesori i vrhunski bosanskohercegovački intelektualci poput Vladimira Premeca, Ljubomira Berberovića, Vlatka Dolečeka, Adila Kulenovića, pa i Abdulaha Sidrana. Tako sam bio svjedokom mnogih teoretsko-filozofsko-kulturnih rasprava, kao da se radilo o kakvim naučnim kružocima, a ne o neformalnim druženjima uz dobru kapljicu, ali i svjedokom brojnim dogodovština koje su prerasle u nezaboravne anegdote.

Posebno su mi bili zanimljivi intelektualni dueli, odnosno intelektualna nadmudrivanja dva velikana pisane, ali i usmene riječi, profesora Novaka Kilibarde i akademika i profesora Muhameda Filipovića. Bila je prava poslastica i uživanje slušati i gledati “dvoboj” blistavih umova, borbu i najčešće uzaludno nastojanje obojice da jedan drugome pretomu riječ, odnosno, da preuzmu retoričku inicijativu. Kao i profesor Kilibarda, akademik Filipović je čovjek koji, kako to Sarajlije kažu, “voli držati banak”. “Bogati, Novače, čovjek od tebe ne može doći do riječi!”, bila je česta Tunjina opaska.

U mojoj knjizi *Kilibarda – Sarajevski dani*, objavljenoj 2014. godine, opisao sam mnoge od tih događanja. Profesor Kilibarda je tokom svog diplomatskog angažmana u Sarajevu i čestog druženja sa Muhamedom Filipovićem shvatio njegov “status” u današnjem bosanskohercegovačkom društvu. Za akademika Filipovića je kazao: “Takva polivalentna ličnost, tako đavolje razuđena inteligencija, ima, razumije se, i svoje prijatelje i svoje neprijatelje. Najviše će se znati ko je Tunjo Filipović kad ga nestane, jer čovjek koji, ne samo o filozofskim problemima, za šta je stručnjak, nego o svakom životnom, estetskom, etičkom ili bilo kakvom postulatu

života može nadahnuto pričati, zaslužuje veliko poštovanje... Profesor Filipović je čovjek koji, jednostavno, inspiriše da se o njemu priča.”

Jednog proljetnog dana 2016. godine, šetajući Baščaršijom, kod ulaza u “Morića han” sreo sam profesora Muhameda Filipovića. Pozdravili smo se uobičajeno, a onda mi on, uz njegov čuveni poluosmijeh, reče:

“Ruždija, pročitao sam onu tvoju knjigu o profesoru Novaku Kilibardi i veoma mi se svidjela. Zanimljiva knjiga i zanimljiva forma kojom je urađena.”

Jedva sam dočekao te njegove riječi, jer je moja sljedeća “žrtva” trebao biti upravo profesor Filipović. Znajući da je u velikoj gužvi, da je vječito negdje angažiran i da je “slab s vremenom”, a uz to i poznati ters, mjesecima sam se ustručavao da mu otkrijem svoju namjeru i želju. Gotovo da nije uspio završiti svoju rečenicu, spremno sam ga dočekao:

“Pa, profesore, drago mi je da vam se sviđa ta moja knjiga. Ja odavno planiram da i o vama napravim sličnu knjigu”, kazao sam, ohrabren.

“Što da ne”, odgovorio mi je profesor Filipović.

Da nije bilo tog kratkog susreta i da mi nije profesor Filipović rekao to što je rekao, vjerovatno danas ne bi bilo ove knjige. Iako sam s njim do tada imao prilično dobru saradnju i česte susrete, iako je profesor Filipović već bio recenzent moje ranije objavljene knjige, monografije *Merhamet – 100 godina*, iako smo nekoliko puta zajedno učestvovali na promocijama knjiga nekih drugih autora, poput našeg velikog književnika, rahmetli Isnama Taljića, nekako sam bio ubijeđen da on nema vremena za naše višemjesečne razgovore i susrete, neophodne za nastanak knjige o njemu.

Kad mi je “dao zeleno svjetlo” tokom našeg slučajnog susreta na Baščaršiji, krenuo sam u ozbiljne pripreme. Nazvao sam ga početkom aprila 2017. godine i krenulo je naše namjensko druženje i svakodnevni, satima dugi razgovori u prostorijama Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU) u Sarajevu, gdje je profesor Filipović, kao predsjednik te institucije, imao kancelariju. Naši razgovori su, sa kratkim prekidima, trajali od aprila do početka augusta 2017. godine.

Bilo mi je zadovoljstvo slušati profesora Filipovića, čovjeka kojeg sam izuzetno cijenio zbog njegove, kako profesor Kilibarda reče, “đavolje razuđene inteligencije”, čovjeka kojem u devedesetoj godini života

misli teku kao rijeka savršeno usklađenih riječi. Nakon svojih digresija, koje su česte, ali funkcionalne, uvijek se sa nevjerovatnom preciznošću vraćao na onu rečenicu gdje je stao i nastavio bi ne gubeći misaonu nit.

Na moje insistiranje, s čim se i profesor Filipović složio, odlučio sam da naši dugi razgovori, koje je trebalo pretočiti u tekst, sačuvaju prizvuk i formu usmenosti. Iz tih razloga, iz teksta nisam uklonio ni direktno obraćanje profesora Filipovića meni tokom naših razgovora, vjerujući da i to ima svoju funkciju i svoje čari svojstvene usmenom, neposrednom razgovoru. Obojica smo željeli, dakle, da knjiga sačuva svoju usmenost, što podrazumijeva činjenicu da nudi sve usmene jezičke komocije koje su neuobičajene u pisanom tekstu. Tako, u konačnom uobličavanju ove knjige nisam želio strogim kriterijima stilske, pa i književne perfekcije, naštetiti spontanosti “živog” razgovora. Zato su ti strogi kriteriji ovoga puta namjerno ustuknuli pred komocijom spontanog, “živog” razgovora između akademika Muhameda Filipovića i mene, kao autora.

Dok sam pisao ovaj uvod, sjetio sam se detalja koji mi je ispričao profesor Filipović, a nalazi se u poglavlju o rahmetli Aliji Izetbegoviću. Naime, Izetbegović je svojevremeno dao profesoru Filipoviću svoj rukopis koji je nosio naslov *Islam između Istoka i Zapada*, kako bi Filipović napisao recenziju. Filipović mu je tada rekao da je to vrlo zanimljiva tema i da će se savjesno, ali i vrlo kritično odnositi prema tom rukopisu, ali da on ima načelo da ne misli njegovu misao.

Na sličan način sam i ja pristupio prilikom pisanja ove knjige, što znači da ne mislim misao profesora Filipovića. To, prije svega, znači da nužno ne dijelim neke njegove stavove o ličnostima pa i nekim događajima o kojima on govori. Međutim, pošto je riječ o tako značajnoj ličnosti, naučniku i stvaraocu, čije će uloge ova država i ovo naše društvo biti svjesni tek nakon odlaska profesora Filipovića na bolji svijet, odlučio sam da te stavove mog sagovornika, ipak, objavim, bez obzira na sav rizik koji to sa sobom donosi.

Na kraju, želio sam život profesora Muhameda Filipovića ispričati kroz njegova svjedočenja, “iz prve ruke”, a ocjenu njegovih djela, fascinantnog stvaralačkog opusa, prepuštam vama i sudu vremena.

O porijeklu Filipovića

Prema mojim istraživanjima, porodica Filipović, kojoj pripadam i ja, potiče od Kaknja. I danas u Kraljevoj Sutjesci postoje brojni Filipovići. Istraživao sam slučaj mog pretka i osnivača porodice Filipović, koji će preuzeti islam. To je poznati kanonik Zagrebačkog kaptola fra Franjo Filipović. U hrvatskoj historiji postao je poznat po tome što je vodio istrage vezane za žalbe hrvatskih seljaka protiv postupaka grofa Franje Tahija i drugih mađarskih grofova. U tim istragama, Franjo Filipović je došao do zaključka da su žalbe seljaka bile osnovane i donio je presudu u njihovu korist. Tadašnji ban Drašković, koji je istovremeno bio i nadbiskup Zagrebačke nadbiskupije i primas Katoličke crkve u Hrvatskoj, poništio je tu presudu i nastao je spor između njega i fra Franje Filipovića. Zbog tog sukoba, došlo je do kasnijeg razvoja događaja koji će Franju Filipovića odvesti na tursku stranu.

Istraživao sam i to odakle, zapravo, Filipovići u Prigorju, na imanjima Kaptola. Za razliku od Zagorja gdje su živjeli Zagorci, seljaci originalnog hrvatskog porijekla, u Prigorju je bilo dosta prazno i tu su bila imanja Nadbiskupije, odnosno Kaptola. Na ta imanja su svećenici, odnosno Nadbiskupija i Kaptol, naseljavali izbjeglice iz Bosne. Pretpostavljam da su se ti Filipovići prije događaja u kojima je Franjo Filipović došao do izražaja, doselili na područje Zagrebačke nadbiskupije i da ih je Nadbiskupija naselila na tim prostorima. Tako je Franjo Filipović, kao neka vrsta pitomca Nadbiskupije, otišao na Bogosloviju i poslije studirao pravo i teologiju. Bio je doktor prava i magistar teologije. Poznao je grčki, latinski, mađarski, njemački i, naravno, maternji jezik.

To se može vidjeti iz njegovog pisma banu Juraju II Draškoviću, u kojem kaže da je u Hrvatskoj stanje jako teško i da Hrvatska propada. Nadalje, navodi da se u Hrvatskom saboru govori latinski jezik, da se u gradovima govore njemački i mađarski, a da se hrvatski jezik može čuti samo na seoskim vašarima ili, kako on kaže, sajmovima. Franjo Filipović potom navodi da svi glasovi koji dolaze iz takozvane turske Hrvatske, iz hrvatskih krajeva koje su Turci već zaposjeli, govore o tome da tamo nema kmetova, da su kmeti i kmetstvo ukinuti, da tamo postoji puna sloboda vjerovanja, da domaći ljudi vode glavnu riječ, da je čak i najviši komandant Sokolović, ustvari, domaći čovjek koji govori domaćim jezikom. Prema tome, piše Franjo Filipović, situacija je na tim prostorima mnogo bolja. On potom izražava mišljenje da bi i za Hrvate bilo mnogo bolje tamo gdje su Turci, da bi im bilo mnogo bolje sa Turcima nego sa Austrijancima i Mađarima te preporučuje da se i oni priključe Osmanlijama.

Franjo Filipović bio je komandant kaptolske vojske i istovremeno vrlo visoko pozicionirani čovjek u Franjevačkom redu, odnosno u Visovačkom redu, kao redovnik. U bici kod Ivanić-Grada on je preveo svoju vojsku na tursku stranu. Zato je na hrvatskoj, odnosno mađarskoj i austrijskoj strani, proglašen izdajnikom. Dva poznata Ferhad-pašina komandanta, kojima se Franjo Filipović predao i kojima je preveo svoju vojsku, obavijestili su Ferhad-pašu o tome koga "imaju u rukama". Ferhad-paša je naredio da ga se dovede kod njega u Banju Luku.

Ferhad-paša i njegovi komandanti prvobitno nisu smatrali da Franjo Filipović treba preći na islam. Mislili su da za njega u razmjeni mogu imati značajne koristi. Tako je počela prepiska između Osmanlija i ugarskog kralja i austrijskog cara Karla, vezana za razmjenu, odnosno, oslobađanje Franje Filipovića iz ropstva. Međutim, kad je on odveden u Stambol i kad je primio islam, Nijemci, Hrvatska nadbiskupija i austrijski car Karlo odlučili su da se Franjo Filipović prokune, da se ekskomunicira. To je poznata anatema koja je na njega bačena u Zagrebu. Čak je tada i njegov dvor, takozvano Dverce, kuća koja i danas postoji u Zagrebu, nazvana Čornji dvor jer je u znak žalosti obojena crnom bojom.

Kad je Franjo primio islam, dobio je ime Mehmed i bio je učitelj carevića te se vrlo dobro pokazao. Bio je veoma obrazovan i sposoban

čovjek. Međutim, njemu nije bilo drago da ostane tamo jer je želio da bude što bliže svom narodu, svojoj zemlji. Zamolio je sultana da ga pušti da ide u Krajinu, da je što bliže Hrvatskoj. Sultan mu je to dozvolio i Mehmed je dobio takozvani zijamet, pravo na prihode sa određenih državnih dobara ili zemalja. To je bilo vrlo visoko priznanje jer je on dobio pravo na 84.000 srebrenih akči godišnjeg prihoda. Dobio je, istovremeno i funkciju onoga koji zastupa Portu u slučajevima rata, koji iznosi bajrak, okuplja i oprema vojnike.

Tako je Franjo, odnosno Mehmed, došao u Glamoč koji je tada bio najisturenija tačka prema Dalmaciji. Doveo je majstore i napravio svoj odžak, zatim i cijelo selo Odžak. I danas postoje ruševine. Kasnije je taj odžak podvrgnut razaranjima, pogotovo nakon 1875. godine kada je takozvani vojvoda uskočki Petar Kreco na prevaru ušao u Odžak, otvorio vrata ustanicima i onda je došlo do borbe. Stanovnici Odžaka, prije svega Filipovići i oni koji su kod njih bili u službi, uspjeli su se povući. Neki su izginuli u borbi, neki su pobijeni, a Odžak je tada spaljen.

Kuće za stanovanje, kule i drugi objekti nisu nikada obnovljeni. To je bila utvrda. Kasnije, u Drugom svjetskom ratu, ali i u ovom ratu, to je zapušteno, propalo i niko nije vodio brigu.

Ja sam sa grupom svojih rođaka otišao tamo. Taj prostor, koji je već bio obrastao u šiblje, mi smo raskrčili da bi se vidjeli temelji zgrada, da bi se vidjelo gdje su bile tamnice, gdje su bile kule i, pogotovo, mezarluk. Tamo se još mogu vidjeti megaliti, nišani koji su visoki po četiri metra i teški po nekoliko desetaka tona. To je impresivno. Naši ljudi su se tu kopali.

Prekoputa, dva kilometra od Odžaka, je selo Rore gdje i danas žive Srbi. Kad sam došao tamo i kad smo počeli to raščišćavati, delegacija iz tog srpskog sela je došla da me posjeti i da izrazi zadovoljstvo što su se Filipovići konačno vratili na svoje. Jedan njihov stari predstavnik, kao neka vrsta predvodnika, rekao je meni: “Znate, otkad ste vi Filipovići otišli odavde, ovdje nema nikakvog haira i sreće.”

Donijeli su nam tada pečeno jagnje i druge ponude i rekli da im je jako teško i da se sadašnje stanje ne može uporediti s onim vremenima kad smo mi, Filipovići, bili tamo. Pokazali su mi grob jednog Sabula, vojvode uskočkog, koji je poginuo u borbi oko Odžaka, jer su uskoci više puta napadali Odžak. Filipovići su mu podigli spomenik kao

junaku. Zakopali su ga i podigli krst iznad njegovog groba. Taj se spomenik i danas vidi.

Nasljednici Mehmed-bega, odnosno Franje Filipovića

Filipovići su, dakle, nasljednici Mehmed-bega (Franje Filipovića), kasnije Mehmed-paše, koji je učestvovao u osvajanju Knina. Bio je osvajač Knina i obnovio je kninsku tvrđavu. Poginuo je u jednom ratnom pohodu prema Zadru. Od njegovih nasljednika najpoznatiji je bio Jusuf alajbeg. Oni su postali nasljedni alajbezi u Kliškom i Krčkom sandžaku. Kasnije su neki bili i sandžak-bezi. Na primjer, Jusuf alajbeg, kojeg sam pomenuo, a bio je unuk Mehmed-bega, rano je s ocem išao u ratne pohode po Dalmaciji i bio je zarobljen kao mladić. Venecijanci su smatrali vrlo značajnim uspjehom to da su zarobili jednog Filipovića. Kako je to izgledalo može se vidjeti iz dokumenata koje je historičar Boško Desnica objavio u publikaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, gdje citira jedno pismo dužda zadarskom providuru. U tom pismu dužd kaže: “Nemoj obraćati pažnju na Osmanlije, niti je bitno da imaš dobre odnose sa sandžak-begom koji sjedi u Livnu. Nastoj da uspostaviš dobre odnose sa Filipovićima jer oni su stvarni gospodari Krajine.”

Tako je i bilo. To se vidi iz jednog dokumenta u kojem vođa jedne venecijanske delegacije, u razgovorima o razgraničenju poslije Kandijskog rata između Osmanskog Carstva i Venecije, kaže: “Najuporniji je bio Jusuf-beg Filipović koji nije dozvolio da se ostvari prethodni sporazum između sultana i venecijanskog dužda.” Na opasku da je sultan dozvolio da taj dio pripadne Veneciji, Jusuf-beg je kazao da to nije moguće. Onda citira Jusuf-bega: “Ako je to sultan i rekao, on to nije mogao i nije smio reći jer dobro zna šta piše u Kur’anu – da nijedan emir ili sultan ne smije dati dio muslimanske zemlje neprijatelju. Ako on to uradi, onda ga treba smijeniti i dovesti nekog drugog koji će poštovati naše zakone i običaje.” Jusuf-beg Filipović, dodaje taj vođa venecijanske komisije, nije dozvolio da se taj usmeni sporazum ostvari.

Tako se kroz cijelu historiju Osmanskog Carstva vidi kakvu su Filipovići ulogu igrali. Naš odžak je petnaest-dvadeset kilometara od

granice, ali nikad nije pao ni u uskočke, ni u venecijanske, ni u austrijske ruke. Mi smo uvijek uspijevali da odbranimo granice. Trista godina smo ih branili. Imali smo šest utvrda, odžaka: od Glamoča, do Ključa i Petrovca. Ja i sad mogu na karti tačno naglasiti gdje se nalaze. To su bile podignute utvrde, takozvane kule, gdje su živjeli ljudi koji su pazili zemlju, obrađivali je i vodili računa o obavezama kmetova, odnosno takozvanih čifčija. Ja znam da se kod nas uvijek razgovaralo o tome.

Pošto su muslimani ginuli i bio je manjak stanovništva, naši su išli preko granice da dovedu Srbe, da ih nasele na svoje zemljište, da im odrede čifluk, odnosno dovoljno zemljišta koje se može obraditi sa par volova ili par konja, sa svim potrebnim stvarima za život. To se zvalo podkesim. To nije bila feudalna obaveza, nije bila ni trećina, ni desetina, nego ugovorena cijena. Događalo se da je ta cijena ugovorena prije sto godina bila deset akči, što je bilo ogromno. Ali je vrijednost akči vremenom pala. Prije si, recimo, mogao za deset akči kupiti deset ovaca, a sada samo jednu. Tako su naši siromašili.

Na čemu se zasnivao taj sistem? Na tome da su postojale vrlo bliske relacije, veze između utvrđenih tačaka. Drugo, postojali su rodbinski, prijateljski odnosi između familija. Na primjer, mi Filipovići smo bili povezani sa Firdusima, Atlagićima, Čizmićima, Ljubunčićima, Kulenovićima, Ibrahimpašićima, sa Bišćevićima, Beširevićima i cijelim nizom familija koje su bile jake i koje su uvijek mogle, ako zatreba za odbranu, poslati u pomoć dvadeset-trideset ljudi. Tako smo uspijevali čuvati tu granicu.

Turska vojska, u tom pogledu, nije igrala nikakvu bitniju ulogu. Zbog toga su naši preci rekli: “Pa, mi branimo Bosnu već godinama i uspješno je čuvamo. Vi je ne čuvate. Zašto nam ne date autonomiju kad ste je dali Srbima?”

To su bili moji preci, oni su ginuli. U svakoj generaciji je najmanje pet-šest naših predaka poginulo u raznim ratovima. Tako je, recimo, jedan moj predak iz Glamoča, Hajdar-beg Filipović, bio u ratu oko Azova, takozvane Ozije, između Osmanske Carevine i Rusije Petra Velikog. Tamo je Hajdar-beg bio zajedno s jednim Čengićeom. Obojica su pali u zarobljeništvo gdje su, dok nije izvršena razmjena, bili šest godina. U međuvremenu, taj Čengiće se razbolio. Misleći da će umrijeti, on je

Hajdar-begu rekao da ima ženu i kćer u Mjehovinama kod Kalinovika, gdje je bio jedan odžak Čengića. Zamolio je Hajdar-bega da, ako ostane živ i vrati se u Bosnu, ode u njegovo mjesto. Znajući da Hajdar-beg nije bio oženjen, zamolio ga je da oženi njegovu ženu. Rekao mu je ovako: “Molim te, Hajdare, otiđi tamo i mojoj ženi prenesi moju želju, vasijet, da se uda za tebe, da mi ti zaštitiš familiju i odžak zato što su Čengići oblaporni, vole tuđe, i oni će njoj oteti imovinu i sve drugo. Čengići će se umiješati čim čuju da mene nema i otet će im sve.”

Kad je Hajdar-beg Filipović došao u Mjehovine i Čengićevoj ženi rekao šta joj je kazao njen muž, da nju oženi, ona mu je odgovorila: “Bolje je da ti oženiš moju kćer, a i priličniji si joj godinama. Ako oženiš nju, ona postaje Filipović. A ako oženiš mene, onda ona ostaje Čengička i Čengići će se miješati tebi.”

I Hajdar-beg je oženio tu Čengičku. Tako je nastao taj odžak Filipovića, odakle su sarajevski Filipovići.

Ovo nije vlast, ovo je vladavina bande ubojica!

Dakle, mi, Filipovići, imali smo nekoliko odžaka. Glavni odžak je bio u Glamoču, drugi u Sredicama, gdje je rođen moj otac. To je bio veliki odžak koji je spaljen 1875. godine. Treći odžak je bio Rastoka, spaljen je 1941. godine. Četvrti odžak je bio u Jezeru kod Jajca, a peti u Mjehovinama kod Kalinovika.

Moj pradjed, hadži Muhamed-beg, učestvovao je u ustanku Husein-kapetana Gradašćevića. Kad je ustanak propao, kad je izgubljen rat sa Osmanlijama, on je emigrirao. Bio je četiri godine u emigraciji u Topuskom, na austrijskoj teritoriji. Znao je da će se Turci svetiti, da će ubijati, pa je poveo sa sobom dva svoja sina, hadži Bećir-bega i mog djeda hadži Derviš-bega.

Pričalo se tada u Bosni: “Vratio se hadži Muhamed-beg i, čuda velikog, djeci odrezao perčine i obukao ih u tijesne haljine, po austrijskoj modi.” Mi smo prije toga nosili šalvare i svako je imao perčin.

Bećir-beg, brat moga djeda Derviš-bega, bio je sklon politici. Bio je kajmakam, pa okružni načelnik i tako dalje. Moj djed je bio više nastrojen

duhovno, bio je sufija, imao je svoju londžu, okupljao ljude, tumačio im. Meni je o tome pričao jedan stari seljak, Crnogorac, Čekić. To je pravoslavno pleme koje su moji preci doveli iz Crne Gore. Došli su na područje Ravnih Kotara, u Dalmatinskoj zagori. Moji preci su tražili pravoslavce koji će se naseliti na našem području. Ti ljudi su bježali zato što ih je Venecija katolicizirala, kao svakog pravoslavnog vlaha koji se našao na njihovoj teritoriji. To su današnji Hercegovci, takozvani Škutori.

Taj Čekić je imao više od sto godina kada sam ja bio u Sredicama, na Sani. Kad me vidio, prepoznao me je odmah i rekao: "Isti si Sulejman-beg. Mi smo ga zvali Suljo. On se igrao s nama kad smo bili djeca. U Sredicama je bila londža tvoga djeda. Učio je kaside, sve je pogadao šta je bilo, šta će biti." U Sredicama, predivnom mjestu, bilo je šest glavnih familija Filipovića: hadži Muhamed-beg, taj moj predak hadži Derviš-beg, hadži Sulejman-beg, hadži Ejub-beg, hadži Mahmut-beg, hadži Omer-beg.

Naša kuća je često pljačkana, pa i 1941. godine. Tada su ustaše opljačkale kuću mojih roditelja "do gola" i zapalili je. Slučajno su ostali zlatni zarfovi. Ostala je i jedna vrlo lijepa serdžada i jedan Kur'an. Njih je jedna naša rodica, Almasa, slučajno posudila od moje majke jer je imala mevlud. Tako je spasila taj Kur'an. Kad se završio rat i kad smo ja i majka došli iz partizana, ta rodica je došla kod nas i rekla: "Sulejman-begovice, ovo se zateklo kod mene, ja sam to čuvala i sada sam došla da ti vratim."

Najgora stvar koja nam se desila jeste to što su moja dva brata i sestra poginuli u partizanima, a oca su mi ubile ustaše 1941. godine, usred Banje Luke. Tražili su da on, kao ugledan čovjek, prihvati njihovu NDH vlast. On je njima rekao: "Kakvu vlast i kakvu državu? Ovo nije vlast, ovo je vladavina bande ubojica. A ni ovo nije država, ovo je komedija." I tako je završio.

Hasanova žena je rasipna, njima će trebati više

Moj djed hadži Derviš-beg je imao četiri sina i dvije kćerke. Njegovi sinovi su bili Muhamed-beg, Omer-beg, Hasan-beg i moj otac Sulejman-beg, koji je bio najmlađi. Moj djed je, kažu, živio sto dvanaest

godina. Ne znam je li to tačno, ali je doživio duboku starost. Kad je zapaljen odžak u Sredicama, on se nikada nije htio vratiti, samo je tamo ponovo podigao čardak. Naselio se na našem imanju u selu Velečevu, šest kilometara ispred Ključa. U toj dolini bio je čardak koji je on proširio, pa su tu bile magaze, tri mlina na rijeci i ne znam šta sve ne. Kad je bio star više od osamdeset godina, očekivao je da bi mogao da preseli, pa je pozvao sinove da im podijeli imovinu. Muhamed-begu dao je jedan dio, Omer-begu jedan dio, Hasan-begu dva dijela, a mom ocu ništa. Onda su ga pitala braća:

“Kako to dijeliš imovinu, pa Sulji nisi ništa dao?”

On im je odgovorio:

“Suljo služi cara Franju, nek mu car Franjo daje. On ne može dobiti jer ovo je nama sultan dao za naše zasluge.”

Tako je moj otac, koji je škole završio u Stambolu i zaposlio se u austrijskoj službi, ostao bez ičega.

“A što Hasanu dade dva dijela?”, pitali su, potom, mog djeda.

“Vi ste baš bez očiju. Zar niste vidjeli da je Hasanova žena rasipna? Njima će trebati više”, odgovorio je on.

Tetka mog oca je bila udata za čuvenog muderisa Korkuta u Travniku i on je kod nje boravio u Travniku. Tamo je završio medresu. Onda mu je tetak dao idžazetnamu i preporučio ga svom učitelju u Stambolu. Kad je moj otac otišao tamo, već su u Turskoj bila počela previranja i on je vidio da nije dovoljno imati samo to vjersko obrazovanje. Upisao se u ruždiju, pa je završio i svjetovnu školu.

Kad se vratio, Austrija je već bila došla i on je stupio u službu Austrije. Poslali su ga u Ljubinje da bude šef Poreznog ureda. Tamo je proveo dosta vremena. Kako je pričao, odmah je predao molbu da ga premjeste u Ključ, njegov rodni grad, da ne živi u Hercegovini. Ta je molba morala ići u Beč. Međutim, nisu mu odgovarali na nju.

Moj otac se tada oženio sa Habibom Serdarević, dajdžičnom Safvet-bega Bašagića. S njom je imao tri sina: Safeta, Husrefa i Ismeta. Habiba se razboljela i umrla. Prije smrti, ona je zamolila moga oca da, ako ona umre, on oženi njenu rodicu, jednu Resulbegovićku iz Trebinja. On je poslušao radi djece. I ta njegova druga žena, Hercegovka, bila je, kao i njegova prva žena, jako fina. Ta Resulbegovićka rodila je sina Ifeta.

Ali, i ona se razboljela i to upravo kad je otac dobio premještaj, odnosno kada su, konačno, uslišili njegovu molbu da dobije premještaj u Krajinu. On se tada naselio u Ključ gdje je postavljen za šefa Poreznog ureda.

Kada se razboljela ta očeva druga žena, Resulbegovička, zamolila ga je da se oženi mojom majkom. Moja majka je tada bila udovica jer joj je umro prvi čovjek, Husein-beg Filipović, sin hadži Ahmet-bega Filipovića. Njen prvi muž umro je od španske groznice i moja majka je ostala udovica sa dvije kćeri i jednim sinom. Otac je poslušao svoju drugu ženu i oženio moju mater. Isto to ga je molila i njegova snaha Sedika hanuma, zvana Anja, koja je bila najstarija u našem rodu. Ona je isto bila Filipovička, kćerka hadži Ejub-bega. Bila je udata za moga amdižu Muhamed-bega. Po svojoj liniji, bila je rod s mojom majkom.

“Nećeš, Suljo, oženiti nikoga drugoga nego Đulu. Đula je prava žena za tebe”, kazala je tada Sedika mom ocu.

Tako je moj otac, 1925. godine, oženio moju mater i ona mu je rodila troje djece, koja su, nažalost, umirala. Bio je prvo Muhamed, pa Alija, pa Šahza. Onda sam se rodio ja. Svi su mislili da ni ja neću ostati jer sam bio mrljav i nikakav. Ali, ja sam se, ipak, iskobeljao. Moj otac je imao četiri sina iz prva dva braka, a moja majka troje djece iz prvog braka. Ali, niko nije mogao primijetiti da mi nismo jedno. Bili smo veoma povezani.

Preselili smo se u Banju Luku radi školovanja djece, gdje je moj otac bio šef Porezne uprave. Kad je umro moj djed po materi, hadži Ahmet-beg Filipović, u tadašnjem listu *Bosnische post* na dvije strane je objavljena njegova biografija, njegov život, njegove silne zasluge i hajrati koje je učinio za svoga života. Uveo je bio vodovod, napravio ceste u Glamoču, doveo električnu struju kad se pojavila, napravio puteve, dao svoju zemlju za mezarluk, izgradio dvije džamije i tako dalje. To je sve navedeno u tom listu.

Godine 1911, objavljena je velika reportaža o udaji moje matere. Nedjelju dana je bila svadba. Kad su došli po nju u Glamoč, stigla je ordija konjanika. Pucalo se i cijelim putem su bile organizirane konjaničke trke te su se davale visoke nagrade.

Pir je trajao sedam dana. To je bio veliki društveni događaj u Bosni, udaja Đul-hanume Filipović, Ali-begove Đulice, kako su je svi zvali.

Moju majku je njen otac najviše cijenio jer je bila vrlo inteligentna i pomagala mu je u silnim poslovima. On je imao zemlju u cijeloj Krajini: od Drvara, Petrovca, Ključa, Kulen-Vakufa, Prnjavora, Dervente, Banje Luke. U dva sela smo držali ergele: Ilovu i Drinovu, to je između Kobaša Bosanskog i Dervente. Filipovići su bili alajbezi i bili su obavezni da opremaju konjaničke jedinice, pa su morali imati konje. Postojala je ergela i u Glamoču. Kad sam kao dijete išao u Glamoč, najviše sam volio ući u posebno ograđeni prostor gdje su bili konji. Izabrao bih najmirnijeg da ga jašem.

Više od trista godina familije Filipović

Rođen sam i odrastao u kući koja je iza sebe imala veliku historiju i vrlo značajne ljude. A u kući je tradicija čuvana ne samo na zbivanja i događaje, ne samo na ono što je naša zemlja i naš narod doživljavao, nego i, prije svega, na značenje ljudi iz moje familije koji su djelovali kroz trista i više godina te historije. Mnogi su od njih igrali značajne uloge, mnogi ratovali i mnogi poginuli. Samo u bici pod Banjom Lukom poginula su četiri Filipovića, moja bliska rođaka. U tom ratu, bili su u zarobljeništvima u Aziji, u Rusiji, bili su u Kandijskom ratu, sve vrijeme su učestvovali u Dalmaciji, ratovali u Zadru, Ravnim kotarima. Moj predak je učestvovalao u osvajanju Knina, u obnovi kninske tvrđave.

Taj dugi period bili smo povezani sa brojnim uglednim familijama u Bosanskoj krajini i cijeloj Bosni. Tako su naši najbliži rođaci bili Atlagići, među njima i dvije zadnje Atlagićke, Zlata i Fata. Jedna je bila udata za mojim pretkom, a druga je rodila Firdusa. Sestra mog pradjeda je rodila kapetana Firdusa, a sestra mog djeda Ali-bega Firdusa. Mi smo imali najbliže rođачke veze sa Firdusima, sa Bušatlijama, sa Ljubunčićima iz Livna. Imali smo i sa Kulenovićima brojne veze. Kad je umrla Kulenovićka koja je rodila moga djeda, njen otac Paša-beg Kulenović, djed Džafera Kulenovića, poručio je mom pradjedu hadži Hamid-begu: "Hamide, nemoj se ženiti, ja imam još jednu kćerku." I poslao je svoju drugu kćer za njega. Ona je rodila tri brata moga djeda Ali-bega: Hamdi-bega, Mahmud-bega i Nur-bega.

Moj djed je imao jednu sestru, Sejda hanumu. Ona je imala još dvije sestre. Sejda hanuma je bila udata za Fahri-bega Filipovića, našeg rođaka u Jezeru, Rašida zvana Šida je bila udata za Bišćevića, a najmlađa Fatima za Husrefa Sulejmanpašića u Draževom dolu kod Bugojna.

Moja nena po materi, Zilha, bila je Izdrizbegovička. Ona i njena sestra se u izvorima spominju kao bosanske carice jer su bile veoma bogate i ugledne. Jedna je bila udata za djeda moje matere, a druga za njegovog brata. One su bile toliko ugledne da su im iz Dalmacije redovno, svake zime, slali po jedan tovar agruma (narandži, limuna), rogača, badema.

Idrizbegovići koji su živjeli na Kupresu bili su bogati i ugledni. Imali su, da tako kažem, monopol za izvoz stoke u Italiju i jedan poseban dio u splitskoj luci. Stoka iz Bosne skupljala se iz doline Vrbasa i cijele zapadne Bosne i takozvanog Tropolja, a Tropolje je Duvanjsko polje, Livanjsko polje i Glamočko polje. Stoka se skupljala u Kupresu, odatle je odvođena u Split na skelu, a potom transportirana za Italiju. Tako su se oni jako obogatili.

U Kupresu smo bili u srodstvu sa Miralemima, Idrizbegovićima, Huseinbegovićima i Bećirbegovićima, a u Bugojnu sa Sulejmanpašićima, Imširpašićima i Rustempašićima, pa Bušatlijama iz Draževa dola. S druge strane, imali smo rođake Dautbegoviće, Teskeredžiće u Veseloj Straži, pa Viliće u Gornjem Vakufu i Rami, odnosno Prozoru. Prema Uni smo bili u srodstvu sa Ibrahimpašićima, Bišćevićima, Beširevićima, Krupićima – dakle sa najznačajnijim familijama.

Te veze su bila jako važne u situaciji u kojoj se nalazila Krajina. Krajina je bila otvorena pri napadima izvana: iz Mletaka, od Austrijanaca i različitih Uskoka, bandi, pljačkaša, paravojnih formacija koje je Austrija ubacivala u Bosnu. Mi smo morali biti sposobni da se branimo jer Turska tu nije imala nekog velikog garnizona. Turske trupe su sporo reagirale, ako su uopće i reagirale na takve upade. Tako smo mi morali biti složni i držati se zajedno kako bismo bili sposobni da se branimo od takvih napada. Pogotovo nakon iskustva koje su naši imali kad su Turci izgubili Liku i Krbavu.

Nadimak Tunjo dala mi je Olga Puljić, tetka kardinala Vinka Puljića

Moja majka je bila jako bogata, po svom ocu i majci, a i po prvom mužu Husein-begu Filipoviću koji je bio jedan od najbogatijih ljudi u Bosni. Njegov otac, hadži Ahmet-beg Filipović, bio je veliki zemljovlasnik. Moja majka je imala 50.000 duluma zemlje u jednom komadu. To je, takozvana, katastarska općina Filipović – tako se zvanično zvala u austrijsko doba. Ja sam imao izvadak iz austrijskog katastra u Beču.

Majka je, čak i poslije agrarne reforme, imala livade na Čardacima, na Prevlaci između Glamoča i Petrovca, prema izvorima Plive. Svake godine, kada su se kosile te livade, ona je dobivala otprilike između 20.000 i 23.000 dinara za sijeno. Njen brat Ahmet-beg, zvani Bežina, bi prodao to sijeno – bilo da proda travu, bilo da se trava pokosi, pa da proda sijeno – pa nekad dobije 20.000, nekad 22.000, nekad 23.000 dinara.

Kod mog oca je bio specifičan slučaj jer on od svog oca nije dobio ništa zato što je služio austrijskom caru, o čemu sam već govorio. Međutim, on je kupovao zemlju, čak i neke dijelove zemlje koju je trebao da naslijedi, a koju su njegova braća prodala. On bi to otkupio da se zemlja ne rasipa. Otac je bio austrijski činovnik i dobro je stajao.

Obično je tražio da se pošalju dva ovna za kurbane, dao bi da se osuši jedna krava, da se napravi sudžuk, da se osuši pastrma, bravlje meso. Sve smo to imali. Imali smo veliku bašču iza kuće u Banjoj Luci, a naprijed baščedžik, cvijetnjak, i veliku avliju. Imali smo gospodarske zgrade, veliku štalu. Obično je otac držao dvije krave, jer je smatrao da kuća koja nema svoje mlijeko nije dobra kuća. Biraio je dobre, kvalitetne krave. Jedna dižva, posuda u koju se muze, uvijek se ostavljala pred